

Chrześcijańska Akademia Teologiczna
Wpłynęło dn. 2025-05-13
Nr 146/2025
Zal. -

Dr hab. Zoja Jaroszewicz-Pieresaławcew
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
w Olsztynie, emeryt

Recenzja pracy doktorskiej mgr Dominiki Stefanii Wysoczyńskiej
pod tytułem „Starobrzędowcy w Polsce – między tradycją a zmianami społecznymi
i cywilizacyjnymi w XXI wieku. Studium religijno-kulturowe”

Recenzowana praca powstała w Szkole Doktorskiej Wydziału Teologicznego Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie pod opieką naukową profesora tej uczelni ks. dr. hab. Mirosława A. Michalskiego. Liczy ona 470 stron i składa się ze *Wstępu*, czterech rozdziałów podzielonych na podrozdziały, *Zakończenia*, *Bibliografii*, *Streszczenia* w języku polskim i angielskim oraz *Aneksu* (ss. 336 - 470).

Wstęp liczący 18 stron zawiera wszystkie elementy wymagane w pracach naukowych. Autorka uzasadnia wybór tematu rozprawy. Przedstawia stan badań, wykorzystane materiały fonograficzne i ikonograficzne, strukturę pracy, cel badań, pytania i hipotezy badawcze, przyjętą metodologię oraz uwagi dotyczące dat, terminologii i zasad pisowni obcojęzycznych pojęć. Niektóre treści zawarte we *Wstępie* wymagają uściślenia i uzupełnienia. Doktorantka omawiając stan badań zasygnalizowała mnogość prac specjalistów wielu dziedzin nad spuścizną starobrzędowców, wymieniła niektórych z nich i skupiła się na czternastu „o tematyce pokrewnej do tematu niniejszej dysertacji”. Do tej liczby trzeba dodać tekst Doroty Jewdokimow pt. *Obraz starobrzędowców w powojennej prasie polskiej w: Rosjanie. Historia i kultura* (Szreniawa 2014, s. 73-85)). W części *Materiały fonograficzne* (s. 12-13) Doktorantka bardzo ogólnikowo przedstawiła główne źródło wykorzystane w rozprawie – nagrania rozmów ze starowiercami, które częściowo uzupełniła w rozdziale III. 3.1. *Charakterystyka materiału badawczego*. Dowiadujemy się, że wywiady i rozmowy zostały zarejestrowane w 2004 r. przez pracowników i studentów Katedry Języków Słowiańskich Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Autorka nie zaznaczyła jaki był Jej udział w badaniach (na s. 19 czytamy, że weszła w posiadanie nagrań „będąc częścią zespołu badawczego”). Podaje, że były przeprowadzone „w rejonie suwalsko-augustowskim”, a konkretnie w których miejscowościach? W jakim stopniu zebrany materiał został wykorzystany w pracy? Pani Wysoczyńska w *Materiały fotograficzne i ilustracje* krótko scharakteryzowała bogaty zbiór

fotografii i ilustracji (ich wykaz należało zamieścić na końcu pracy), który wykorzystwała zarówno w tekście rozdziałów, jak i w *Aneksie*. Jako pozycję trzecią w *Aneksie* zamieściła aż 57 ze 118 fotografii z albumu *Rosjanie – staroobrzędowcy*. Nie powiązała ich jednak z odpowiednimi fragmentami tekstu. Należało uwzględnić cenny materiał fotograficzny autorstwa Andrzeja Sidora z lat 2001-2009 w publikacji *Starowiercy* (Białystok 2010), a z zamieszczonych pominąć te, które nie dokumentowały treści zawartych w pracy.

Profesor Iryda Grek-Pabisowa na temat badań o starowiercach napisała: „Jest to, zaryzykuję stwierdzenie, bodaj najwszechstronniej zbadana grupa obcojęzyczna” (cyt. w: Z. Jaroszewicz-Pieresławcew, *Starowiercy na Mazurach i Podlasiu w historiografii po 1945 roku*, [w:] *Konteksty regionalności. Badania inter- i transdyscyplinarne*, Olsztyn 2019, s. 274), ale okazuje się, że wciąż jest wiele do zbadania i tego dowiodła Doktorantka. Celem jej pracy było po pierwsze: „rozpoznanie zmian zachodzących w różnych sferach życia członków mniejszości staroobrzędowców zamieszkałych w Polsce wraz z określeniem stopnia świadomości samych staroobrzędowców w odniesieniu do wspomnianych zmian” od początku XXI w. do roku 2023; po drugie: „określenie stosunku przedstawicieli badanej wspólnoty do zachodzących przemian oraz działań, podejmowanych przez starowierców dla zachowania ich dziedzictwa i tradycji”, i po trzecie: „porównanie modelu życia starowierców, znanego z literatury przedmiotu, z modelem współczesnym”. Ich osiągnięcie wymagało od Doktorantki wykorzystania narzędzi, metod i perspektyw z takich dziedzin, jak: teologia, socjologia, antropologia, etnologia i kulturoznawstwo. Dokonała analizy: nagrań wywiadów, literatury naukowej, tekstów literackich, audiowizualnych i mediów. Uzyskany materiał zawarła w czterech, logicznie następujących po sobie, rozdziałach.

Rozdział I. *Staroobrzędowcy – od powstania do współczesności* jest najobszerniejszy (88 s.) i wymaga kondensacji materiału, zwłaszcza w pierwszych podrozdziałach. Autorka przedstawiała w nim okres poprzedzający dojście do władzy dynastii Romanowych, historię genezy rozłamu w rosyjskiej Cerkwi prawosławnej, istotę reformy patriarchy Nikona (z l. 1653-1667) popartej przez cara Aleksego Michajłowicza i losy przeciwników reformy, ze szczególnym uwzględnieniem męczeństwa za wiarę. Krótko omówiła sytuację starowierców w Rosji od XVIII w. do r. 2023. Następnie prześledziła kierunki ich migracji i osadnictwa w Azji i Azji Środkowo-Wschodniej, Ameryce Północnej i Południowej, Australii i Nowej Zelandii, Afryce Środkowo-Wschodniej i Europie Wschodniej. W oddzielnym, bardzo krótkim podrozdziale o osadnictwie starowierców w Polsce, Doktorantka ograniczyła się do rejonu suwalsko-sejneńskiego i augustowskiego, gdzie rzeczywiście przybyli w latach 80. XVIII w. (s. 105), ale na terytorium południowo-wschodniej

Rzeczypospolitej już w ostatniej ćwierci XVII w. Opisując przymusowe przesiedlenie staroobrzędowców z Suwalszczyzny na Litwę w 1941 r. nie zapoznała się z publikacją opartą na źródłach archiwalnych i wspomnieniach samych uczestników tych wydarzeń autorstwa Zoi Jaroszewicz-Pieresławcew i Grigorijusa Potašenko, zamieszczonej w: *Repatriacje i migracje ludności pogranicza w XX wieku Stan badań oraz źródła do dziejów pogranicza polsko-litewsko-białoruskiego*, red. Marek Kietliński i Wojciech Śleszyński, (Białystok 2004, s. 58-68). Historię powojenną magister Wysoczyńska rozpoczęła od skąpych informacji o reaktywowaniu w 1983 r. Naczelnej Rady Staroobrzędowców w Polsce z siedzibą w Suwałkach, założeniu w 1986 r. Fundacji im. Rodziny Pimonowów, powołania Stowarzyszenia Staroobrzędowców w Polsce z siedzibą w Borze koło Augustowa i wyodrębnieniu się Staroprawosławnej Cerkwi Staroobrzędowców po rozłamie we wspólnocie w 2013 r. Podrozdział zamyka próba określenia liczebności wspólnoty (ok. 1500, w dalszej części rozprawy mowa o ok. 2000).

Rozdział pierwszy kończą informacje o zjawisku reemigracji staroprawosławnych do Federacji Rosyjskiej. Można je było zamieścić w podrozdziale 1.6. przedstawiającym obecną sytuację starowierców w Federacji Rosyjskiej.

Rozdział drugi zawiera opis tradycyjnego modelu życia staroobrzędowców. Na podstawie dotychczasowej literatury i wspomnień samych przedstawicieli tej wspólnoty Doktorantka omówiła chronologicznie najważniejsze etapy w ich życiu: 2.1. - *Chrzest*, 2.2. - *Dzieciństwo i edukacja*, 2.3. - *Dorosłość i praca zarobkowa*, 2.4. - *Zaręczyny, ślub i wesele*, 2.5. - *Wygląd zewnętrzny, zwyczaje i czas wolny*, 2.6. - *Śmierć*, 2.7 - *Pogrzeb i pielęgnowanie pamięci o zmarłych*. Najwięcej miejsca poświęciła rytuałom życia religijnego, co jest uzasadnione charakterem pracy. W pracy przewijają się wzmianki o roli ksiąg religijnych i ikon w życiu starowierców. Zagadnienie trzeba pogłębić, ponieważ pomogły one wyznawcom w zachowanie zasad wiary i duchowości, mimo wielu przeciwności losu. Równie ważna była edukacja religijna dzieci (podrozdział 2.2), i to zagadnienie można pogłębić, w czym może pomóc zawartość artykułu Z. Jaroszewicz-Pieresławcew, *Edukacja religijna dzieci starowierców w Polsce*, w: *Historia i pamięć. Studia z dziejów XX wieku*, red. nauk. Witold Gieszczyński, Wiesław B. Łach, Karol Sacewicz, Olsztyn 2011, s. [459]-469.

W podrozdziale 2.1 Autorka omawiając nadanie dziecku imienia podczas chrztu powołała się na informacje zawarte w artykule N. Gburzyńskiej, wyjaśniając „Kalendarz lub kalendarium, w gwarze staroobrzędowej znane jako *swiaty*. Jest to spis świętych obojga płci, uznanych przez Rosyjską Cerkiew Prawosławną jeszcze przed reformą Nikona.” Dlaczego w „gwarze”? Jest to tytuł oryginalny księgi cerkiewnej zawierającej w porządku kalendarzowym (od września do sierpnia)

teksty modlitw do świętych, których imiona nadawano dzieciom zgodnie z tradycją. Potwierdza to zamieszczona przez Autorkę w *Aneksie* (s. 364-367) karta tytułowa i 15 wybranych stron księgi pt. *Świątcy*. Jest to wydanie z około 1861 r. z drukarni starowierców w Pieszku (niem. Johannisburg, pol. Jańsbork), o co trzeba uzupełnić opis i odwołać się do załącznika w tekście zasadniczym pracy.

Treści podrozdziału 2.3. *Doroślność i praca* mieszczą się na jednej stronie. Można je uzupełnić o informacje zawarte w artykule Z. Jaroszewicz-Pieresaławcew, *Miejsce starowierców w życiu społeczności wiejskiej w Rzeczypospolitej od końca XVII do początku XXI wieku*, w: *Rosjanie. Historia i kultura...*s. 45-64.

Najważniejszą częścią rozprawy jest rozdział III. *Zmiany w tradycji religijnej, kulturowej i społecznej w mniejszości staroobrzędowców*. Doktorantka rozpoczęła go od charakterystyki materiału badawczego. Podstawowym źródłem były nagrania rozmów ze starowiercami, które Autorka określiła jako rozmowę naturalną, wywiad swobodny, wywiad narracyjny i wywiad pogłębiony. Wykorzystała także informacje zawarte w literaturze przedmiotu. Następnie omówiła pojęcia związane z fenomenem pamięci, która jest wszechobecna w teraźniejszości starowierców. Dokładnie i wszechstronnie przeanalizowała wszystkie czynniki, które wpłynęły na zmiany w życiu wspólnoty w XXI w. Na ich podstawie magister Wysoczyńska pokusiła się o próbę przewidzenia jej przyszłości, która brzmi optymistycznie, przy spełnieniu odpowiednich warunków. Napisała, że kluczem do przetrwania i rozwoju będzie „aktywne podejście do zachowania tradycji, wspieranie młodego pokolenia w pielęgnowaniu kulturowego dziedzictwa, a także otwartość na dialog i współpracę z otaczającym społeczeństwem” (s. 201).

Równie ważny jest rozdział czwarty pracy pt. *Działania podejmowane w celu zachowania odrębności i utrzymania tradycji staroobrzędowców w Polsce*. Doktorantka zgromadziła i przeanalizowała dokładnie bogaty materiał, pochodzący głównie z Internetu, mediów społecznościowych, telewizji, radia i prasy. Na jego podstawie w pięciu podrozdziałach omówiła inicjatywy edukacyjne (w tym nauczanie religii i języka cerkiewno-słowiańskiego) i kulturalne, aktywność w mediach społecznościowych, obecność samych wyznawców i ich spraw w środkach masowego przekazu (Internet, telewizja, radio oraz gazety). We fragmencie tekstu dysertacji mówiącym o ważności i ochronie języka nabożeństw (s. 211) należało odwołać się do opracowania nastawnika z Gabowych Grądów Mieczysława Kapłanowa zamieszczonego w *Aneksie* (poz. 4). Można było więcej miejsca poświęcić edukacji duchownych (nastawników) na Łotwie i ich współpracy z centrami religijnymi w innych krajach. Sugeruję Doktorantce zainteresować się pracami historyka Roy R. Robson z Boston College w USA – potomka suwalskich starowierców,

zajmującego się losami współwyznawców osiedlających się od lat 80. XIX w Pensylwanii, Michigan i New Jersey, który odwiedził Gabowe Grądy w 1992 r. i utrzymywał (utrzymuje?) kontakty z współwyznawcami w Polsce. Od 1992 r. Autorka omawiając przykłady zachowania kultury materialnej, nie podała gdzie znajduje się „muzeum starowerskiego bytu” (s. 212). Magister Wysoczyńska odnalazła wiele przykładów współczesnej twórczości artystycznej zainspirowanej tradycją staroobrzędowców, które zamieściła w podrozdziale 4.6. *Starowiercy w polskiej kulturze*. Zabrakło w nim ważnej pozycji Piotra Nesterowicza pt. *Ostatni obrońcy wiary* (Kraków 2012). W pierwszej części zatytułowanej *Starowiercy. Pod murami twierdzy*, zawarte są rezultaty reporterskiej podróży śladami obrońców starej wiary prawosławnej na Suwalszczyźnie i Podlasiu i próba odpowiedzi na pytanie „Czy kultura i tradycja starowierców w Polsce jest skazana na wymarcie?” (s. 89).

Należy wysoko ocenić poziom umiejętności Autorki w formułowaniu wniosków końcowych. W *Zakończeniu* mgr Wysoczyńska zachęca do kontynuowania badań i wymienia obszary, których mogą one dotyczyć.

Bibliografia zamieszczona na ss. 286-323 rozprawy wymaga solidnej korekty. Autorka podzieliła ją na *Źródła podstawowe*, *Literaturę pomocniczą* i *Źródła internetowe*. W pierwszej źródłem jest tylko pozycja pierwsza: „Rozmowy ze staroobrzędowcami, nagrane przez pracowników i studentów Katedry Języków Słowiańskich Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu podczas wypraw terenowych w 2004 roku w Gabowych Grądach i Borze”, którą trzeba uzupełnić adresem dostępu. Pozostałe pozycje w liczbie 73 to literatura podstawowa. Z *Literatury pomocniczej* należy przenieść do źródeł poz. 1, 3, 4 (po uzupełnieniu opisu), 16 i przedostatnią ze s. 295. Należy uzupełnić uwagi „[brak daty i miejsca wydania]”. Są one do ustalenia z autopsji, np. w pozycji Iwaniec E., *Wierzenia i obrzędy grzebalne wczoraj i dziś u staroobrzędowców na ziemiach polskich...*, która ukazała się w: *Chrześcijański wschód a kultura polska*, red. Ryszard Łużny, Lublin 1989, TN KUL, i w innych pozycjach. Opisy artykułów z czasopism trzeba poprawić zgodnie z normą i ujednolicić (wszystkie uwagi, także w przypisach naniosłam w wydruku komputerowym). *Bibliografię* trzeba uzupełnić o pozycje wskazane w recenzji. *Kalendarium staroprawosławia* opracowane przez Stefana Pastuszewskiego i zamieszczone w *Aneksie* jako pozycja 1 jest mało czytelne i Autorka nie odsyła do niego w tekście głównym.

Zapisane w recenzji uwagi o charakterze krytycznym, drobne niedociągnięcia, braki w bibliografii należałoby uwzględnić w przypadku upowszechnienia rozprawy „poza środowisko

naukowe” w celu „wzrostu wiedzy i świadomości na temat mniejszości religijnych i etnicznych oraz problemów, z którymi mierzą się w codziennym życiu” (s. 8 *Wstępu*).

Podsumowując powyższe uwagi stwierdzam, że rozprawa doktorska Dominiki Stefanii Wysoczyńskiej pt. *Staroobrzędowcy w Polsce – między tradycją a zmianami społecznymi i cywilizacyjnymi w XXI wieku. Studium religijno-kulturowe*, spełnia warunki określone w art. 187 ust.1 i 2 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 roku Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (tekst jednolity: Dz. U. z 2023 r. poz. 742 z późn. zm.). Jej Autorka podjęła się ambitnego zadania kompleksowej analizy zmian w społeczności staroobrzędowców w Polsce w dwudziestoleciu XXI w. Jego wykonanie wymagało znajomości różnych warsztatów i kompetencji, z którymi magister Dominika Stefania Wysoczyńska dobrze poradziła. Zrealizowała wszystkie cele postawione we *Wstępie* pracy. Wyniki badań Doktorantki są ważne nie tylko dla nauk teologicznych i kilku innych, ale i dla samych staroobrzędowców.

W związku z powyższym wnioskuję o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.